

Spis treści

<i>Wstęp</i> (Eugeniusz Koko, Magdalena Nowak)	11
--	----

I. ZAGADNIENIA OGÓLNE

Jerzy Maternicki (Rzeszów), <i>Badania nad historią powszechną średniowieczną i nowożytną w Polsce (do 1918 r.)</i>	17
Leonid Zaskilniak (Lwów), <i>Obraz Rosji w ukraińskiej historiografii XIX wieku</i>	52
Mirosława Papierzyńska-Turek (Kielce), <i>Ukraińska historiografia wobec idei „russkiego trijedynogo naroda”</i>	60
Wołodymyr Waszczenko (Dniepropietrowsk), <i>„Mentalna geografia” przełomu XIX–XX wieku: konstruowanie przez Mychajłę Hruszewskiego „idealnej przestrzeni” Europy, Ukrainy i Rosji</i>	75
Iryna Kołesnyk (Kijów), <i>Podwójna kulturowość jako fenomen ukraińskiego świata duchowego</i>	94
Andrzej Stępnik (Lublin), <i>Stereotyp jako przestrzeń badawcza</i>	111
Ihor Czornowół (Lwów), <i>Odpowiedniki pojęcia frontier w innych językach</i>	125
Burkhard Wöller (Wiedeń), <i>„Postęp” i „zacofanie” jako dyskursywne strategie konstruowania mentalnych map w historiografii polskiej i ukraińskiej w Galicji (Analiza dyskursu na przykładzie oceny chrystianizacji Rusi Kijowskiej)</i>	141
Tetiana Cymbał (Krzywy Róg), <i>Heurystyczny potencjał cywilizacyjnego nauczania Feliksa Konecznego</i>	154

II. WSCHÓD – ZACHÓD

Iwan Kucyj (Tarnopol), <i>Obraz Wschodu i Zachodu w ukraińskiej historiografii Galicji XIX wieku</i>	167
Ołena Arkusza (Lwów), <i>Obraz Austrii w badaniach ukraińskich historyków Galicji drugiej połowy XIX – początków XX wieku</i>	182
Marjan Mudryj (Lwów), <i>Kwestia polsko-rosyjskiej rywalizacji o Ukrainę / Ruś w pracach ukraińskich historyków i publicystów XIX wieku</i>	196

Monika Chojnacka (Gdynia), <i>Polacy między Wschodem a Zachodem. Grekokatolicka szlachta Galicji w monarchii Habsburgów na przykładzie rodziny Topolnickich</i>	207
Walentyna Szandra (Kijów), <i>Wizja Polski i Rosji w historycznej spuściźnie kijowskiego historyka Witalija Szulhina</i>	219
Wiktorija Wołoszenko (Makiejewka), <i>Ludowa oryginalność i cywilizacyjne wpływy: „Kijewskaja Starina” o historycznej ewolucji chłopskiego trybu życia na ziemiach ukraińskich</i>	231
Lidija Łazurko (Drohobycz), <i>Dyskusje o Wschodzie i Zachodzie na łamach czasopisma „Kwartalnik Historyczny” okresu lwowskiego</i>	249
Mariola Hoszowska (Rzeszów), <i>Wschód i Zachód Europy w pracach historycznych Ludwika Finkla</i>	268
Joanna Pisulińska (Rzeszów), <i>Wschód i Zachód w poglądach Stanisława Zakrzewskiego</i>	284
Witalij Telwak (Drohobycz), <i>Rosja i Europa w historiozoficznym dyskursie oraz praktyce historiograficznej Mychajła Hruszewskiego</i>	298
Witalij Masnenko (Czerkasy), <i>Ukraina, Polska, Rosja w systemie cywilizacyjnych koordynatów: wizja Wiaczesława Łypyńskiego</i>	307
Zoja Baran (Lwów), <i>Ukraina między Wschodem a Zachodem w interpretacji Stefana Rudnickiego</i>	324
Magdalena Nowak (Gdańsk), <i>Między Wschodem i Zachodem. Kościół grekokatolicki w refleksji historiozoficznej metropolity Andrzeja Szeptyckiego</i>	331
Krzysztof Maciej Kowalski (Gdańsk), <i>Ukraina i jej społeczeństwo w ilustracjach zawartych w publikacjach Franciszka Rawity-Gawrońskiego. Między zachodnioeuropejskim a rosyjskim wzorem ikonograficznym</i>	349
Jolanta Kolbuszewska (Łódź), <i>„Obcy” w refleksji Feliksa Konecznego</i>	363
Ała Atamanenko (Ostróg), <i>Koncepcja Ukrainy między Wschodem a Zachodem w badaniach członków Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego dotyczących wczesnej historii Ukrainy</i>	374

III. ROSJA

Natalia Łuszkowycz (Lwów), <i>Rosyjska cywilizacja: współczesne koncepcje historiograficzne</i>	395
Piotr Koprowski (Gdańsk), <i>„Zbędni ludzie”. W kręgu procesów indywidualizacji inteligencji rosyjskiej w XIX wieku</i>	407
Iwona Sakowicz (Gdańsk), <i>Wizja historii Rosji w dziewiętnastowiecznych periodykach brytyjskich</i>	430

Grzegorz Rykowski (Kielce), <i>Obraz imperium rosyjskiego w publikacjach „Biblioteki Warszawskiej” w pierwszym dwudziestoleciu istnienia pisma</i>	442
Marta Sikorska-Kowalska (Łódź), <i>Uczniowie Czernyszewskiego i Ławrowa. Recepcja rosyjskiej myśli narodnickiej wśród polskich socjalistów</i>	450
Barbara Klasa (Gdańsk), <i>Józef Szujski wobec Rusi i Rosji</i>	464
Zbigniew Opacki (Gdańsk), <i>Rosja w historiozofii Mariana Zdziechowskiego</i>	477
Eugeniusz Koko (Gdańsk), <i>Rosja XVII-XVIII wieku w piśmiennictwie Franciszka Rawity-Gawrońskiego</i>	489
Ryszard Tomczyk (Szczecin), <i>Rusofilizm (moskalofilizm) Rusinów w monarchii habsburskiej we współczesnej historiografii polskiej i ukraińskiej</i>	498
Stefan Ciara (Warszawa), <i>Dzieje Rusi, Rosji i Europy w badaniach archiwistów lwowskich do 1939 r.</i>	523
Katarzyna Błachowska (Warszawa), <i>Zapomniana szkoła polskich badań nad dziejami Rusi i Moskwy</i>	532
Hanna Wójcik-Łagan (Kielce), <i>„Cud nad Wisłą”. Mitologizacja postaci i wydarzeń w świetle podręczników do historii z lat trzydziestych XX wieku</i>	545
Barbara Kubis (Opole), <i>Postrzeganie radzieckiej okupacji przez społeczeństwo ziem kresowych II Rzeczypospolitej</i>	565
Witalij Jaremczuk (Ostróg), <i>Dyskurs rosyjskiej wyjątkowości: recepcja w ukraińskiej radzieckiej historiografii</i>	582
Tamara Połeszczuk (Lwów), <i>Idea przeciwstawienia Rosji i Zachodu w myśli intelektualnej współczesnej Rosji: Ołeksandr Panarin</i>	597
Noty biograficzne	605

Wstęp

Problematyka podziału Europy na strefy cywilizacyjno-kulturowe już nieraz była podejmowana w literaturze, wywołując zwykle kontrowersje¹. Mając świadomość jej złożoności i przechodząc nieco do porządku nad rozlicznymi kontrowersjami, można skonstatować istnienie tu dwóch odmiennych stref. Pierwsza z nich to Europa Zachodnia, obszar na którym cywilizacja grecko-rzymska została przekształcona i wzbogacona przez chrześcijaństwo rytu łacińskiego. W sferze ładu społeczno-politycznego cechowała się ona istnieniem wolnych społeczności, małych wspólnot, których rozwój prowadził do stopniowego kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego. Istotną właściwością tej strefy był też fakt niezależności Kościoła katolickiego wobec porządku społeczno-państwowego. Drugą z tych stref stanowiła Rosja (Wielkie Księstwo Moskiewskie), obszar związany z grecko-bizantyjską religijną i kulturową tradycją, charakteryzujący się przewagą władzy państwowej, która podporządkowała sobie społeczeństwo i Kościół. Proponowany tu sposób rozumienia obu stref jest rzecz jasna dość umowny, stanowiąc pewien model, konstrukt, nie zawsze i nie do końca adekwatnie odzwierciedlający zmienne przecież w czasie i przestrzeni realia.

Zagadnienia obecności kategorii cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu odegrały ważną rolę w kształtowaniu się świadomości zbiorowej na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w. Niezależnie od tego, jak poszczególne grupy społeczne odczytywały znaczenie tych terminów, dokonywały one samookreślenia na mentalnej mapie Europy. Pytanie o przyjęcie jednej z dwóch koordynat cywilizacyjnych było jednym z podstawowych, przed którymi stawali przedstawiciele świadomych politycznie polskich i ukraińskich warstw. Dylemat ten, symbolizowany przez antynomię Wschód–Zachód, sprowadzał się w praktyce do alternatywy Rosja czy Zachodnia Europa. Wybór jednej z tych opcji decydował często o stosunku do dążeń niepodległościowych własnego narodu i o obszarze, jaki chciano włączyć do przyszłego niepodległego państwa. Wpływał on także na postrzeganie sąsiadów. Wszystkie te zagadnienia znalazły swoje odbicie w historiografii Polski i Ukrainy XIX i XX wieku.

Andrzej Wierzbicki zauważył, że takie czy inne tezy odnoszące się do tej problematyki wchodziły zwykle „w skład szerszych struktur ideologiczno-politycznych”².

¹ Zob. m.in. O. Halecki, *Historia Europy – jej granice i podziały*, Lublin 1994.

² A. Wierzbicki, *Okcydentalizm w historiografii polskiej. Próba konstrukcji modelu*, „Przegląd Humanistyczny” 1975, nr 8, s. 36. Zob. też tenże, *Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski*, Warszawa 1984.

To właśnie czynniki natury politycznej zaważyły – pisał – na „dominacji okcydentalistycznych tendencji w naszej myśli historycznej okresu rozbiorowego i międzywojennego”³. Zmiany, jakie dokonały się w Polsce po 1945 r., sprawiły z kolei, iż okcydentalizm, a zwłaszcza jego aspekty zachowawcze i antyradzieckie, zostały poddane krytyce przez polską historiografię marksistowską.

Czynniki ideologiczno-polityczne, zwłaszcza zaś dążenie do niepodległości i wyemancypowania się spod wpływów Rosji, powodowały, iż tendencja okcydentalistyczna widoczna była także w historiografii ukraińskiej. Przynależność Ukrainy do świata grecko-bizantyjskiej tradycji sprawiła jednak, że westernizacja wizji jej historii nie miała tak zdecydowanego charakteru jak w polskiej literaturze historycznej. W swoich pracach historycy ukraińscy, poszukując własnej tożsamości, w większym stopniu równoważyli wpływy Wschodu i Zachodu⁴.

Niniejszy tom jest już piątą z kolei publikacją prezentującą prace powstałego w 2006 r. Międzynarodowego Zespołu Badawczego *Historia–Mentalność–Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Na czele zespołu stoją dwaj współprzewodniczący prof. dr hab. Jerzy Maternicki i prof. dr hab. Leonid Zaskilniak. Dotychczas odbyło się pięć konferencji gromadzących historyków historiografii oraz dziedzin pokrewnych Polski i Ukrainy. Pierwsza z nich odbyła się w Rzeszowie (gospodarz prof. dr hab. J. Maternicki z Uniwersytetu Rzeszowskiego), kolejne zaś w Poznaniu (gospodarz prof. dr hab. Wojciech Wrzosek z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Łodzi (gospodarz prof. dr hab. Rafał Stobiecki z Uniwersytetu Łódzkiego), Lwowie (gospodarz prof. dr hab. L. Zaskilniak z Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki we Lwowie), Gdańsku (gospodarz prof. dr hab. Eugeniusz Koko i prof. dr hab. Krzysztof Maciej Kowalski z Uniwersytetu Gdańskiego). Owocem dyskusji prowadzonych w ramach ciągle rozrastającego się zespołu były, oddające specyfikę poszczególnych spotkań, publikacje pod wspólnym tytułem *Historia–Mentalność–Tożsamość (Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. Joanna Pisulińska, Paweł Sierzęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2008; *Studia z historii historiografii i metodologii historii*, red. Karolina Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek i L. Zaskilniak, Poznań 2010; *Історична пам'ять українців і поляків у періоду формування національної свідомості в XIX – першій половині XX с.*, ред.

³ Tenże, *Okcydentalizm*, s. 35.

⁴ W polskiej literaturze zob.: T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacja dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*, Warszawa 2007; O. Hnatiuk, *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003.

Л. Зашильняк, Й. Пісулінської, П. Серженги, Львів 2011; *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, red. Andrzej Czyżewski, R. Stobiecki, Tomasz Toborek, L. Zaszkilniak, Warszawa–Łódź 2012).

W dniach 22-23 września 2011 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego odbyło się kolejne spotkanie Międzynarodowego Zespołu Badawczego *Historia–Mentalność–Tożsamość* poświęcone problematyce: *Rosja i Zachodnia Europa w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX–XX wieku*. Zostało ono zorganizowane przez Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego oraz Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku. Tematem dyskusji stało się więc zagadnienie obecności wpływów cywilizacji grecko-rzymskiej i grecko-bizantyńskiej w polskiej i ukraińskiej literaturze historycznej. Analizując postrzeganie i wartościowanie tego zjawiska w historiografii obu narodów, szczególną uwagę poświęcono trzem grupom zagadnień: kryteriom sfer cywilizacyjno-kulturowych oraz determinantom postępu i zacofania, problematyce Wschodu i Zachodu, wizji Rosji i mocarstw zachodnich. Uczestnicy rozpatrywali też kwestie kategorii geograficznych (mentalne mapy, mentalna geografia) oraz kulturowych (podwójna kulturowość, idea „ruskiego trijedynogo naroda”). Na uwagę zasługuje bardzo silna obecność tematyki rosyjskiej w historiografii polskiej, a znacznie słabsza w ukraińskiej. Natomiast problematyka Europy Zachodniej w pracach badawczych uwidoczniła się dość słabo. Wydaje się, że stanowiła ona jedynie punkt odniesienia dla rozważań cywilizacyjnych polskich i ukraińskich historyków.

Niniejsza publikacja gromadzi prace 40 historyków z ośrodków naukowych Polski (Gdańsk, Gdynia, Kielce, Lublin, Łódź, Opole, Rzeszów, Szczecin, Warszawa), Ukrainy (Czerkasy, Dniepropietrowsk, Drohobycz, Lwów, Makijewka, Kijów, Krzywy Róg, Ostróg, Tarnopol) oraz Austrii (Wiedeń). Zostały one zebrane w trzy grupy zagadnień odpowiadających wiodącym tematom artykułów (Zagadnienia ogólne, Wschód–Zachód oraz Rosja). W ramach poszczególnych grup tematycznych starano się zachować porządek chronologiczny.

O swoistości niniejszego tomu stanowi fakt, iż znajdujemy w nim teksty pozwalające na przynajmniej wstępne zestawienie i porównanie opinii funkcjonujących w obu historiografiach. Umożliwia to wzbogacenie refleksji dotyczącej miejsca Polski i Ukrainy w Europie, daje też dodatkowy asumpt dla pełniejszego zrozumienia ich wzajemnych relacji. Mamy nadzieję, że lektura tego tomu będzie głosem w dyskusji na temat uwarunkowań cywilizacyjnych historiografii polskiej i ukraińskiej XIX i XX w., i tym samym pozwoli je lepiej zrozumieć.

Niniejszy tom nie mógłby zaistnieć bez pomocy wielu osób. Podziękowania kierujemy zwłaszcza do współprzewodniczących Międzynarodowego Zespołu Badawczego *Historia–Mentalność–Tożsamość* prof. dr. hab. J. Maternickiego i prof. dr. hab. L. Zaszkilniaka. Szczególnie wdzięczni jesteśmy temu ostatniemu, który koordynował prace ukraińskich historyków a jako współredaktor tego tomu

zebrał i zredagował ich teksty. Dziękujemy także Dyrektorowi Oddziału IPN w Gdańsku prof. UMK, dr. hab. Mirosławowi Golonowi oraz Naczelnikowi Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej IPN w Gdańsku prof. UG, dr. hab. Grzegorzowi Berendtowi za owocną współpracę. Podziękowania należą się również pracownikom i doktorantom Wydziału Historycznego, którzy pomagali w pracach organizacyjnych i merytorycznych na różnych ich etapach (prof. UG, dr. hab. Igor Hałagida, dr. Jacek Bielak, dr. Piotr Perkowski, mgr Bianca Sadowska, mgr Monika Gutowska), oraz dr. hab. Marcie Koval z Instytutu Anglistyki i Amerykanistyki Wydziału Filologicznego UG, która dokonała korekty tekstów w języku ukraińskim i angielskim. Osobne wyrazy wdzięczności kierujemy pod adresem Władz Uniwersytetu Gdańskiego: Jego Magnificencji Rektora prof. dr. hab. Bernarda Lammka i Prorektora ds. Nauki prof. dr. hab. Grzegorza Węgrzyna. Szczególne podziękowania za okazaną troskę i pomoc należą się Panom Dziekanom Wydziału Historycznego UG prof. dr. hab. Zbigniewowi Opackiemu i prof. dr. hab. Wiesławowi Długokęckiemu.

Eugeniusz Koko, Magdalena Nowak

Gdańsk, 1 lipca 2012